

Souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu

Josef Štěpán

Na Pláni 2861/13, 150 00 Praha 5

stepan.josef@centrum.cz

Complex sentence with subordinate clauses without a syntactic relationship

ABSTRACT: In a complex sentence with subordinate clauses without a syntactic relationship the main sentence is complemented by two subordinate clauses of the first level of subordination that are not in a syntactic relationship, cf. *Když přišel do hotelu, zeptal se, jestli tam nemá nějaké vzkazy.* (SYN) [**After** he had arrived at the hotel, he asked **whether** he had any message left there.] This complex sentence is hierarchically classified in five stages: (1) complex sentence with subordinate clauses either in distant, or contact position; this is a fundamental distinction; (2) complex sentence with the main clause between subordinate clauses (distant position of subordinate clauses) is classified according to the semantics of the predicate of the main clause (it either has a lexical meaning, or it is formed by the verb *být* 'to be') and complex sentence with subordinate clauses in a contact position according to their position in respect to the main clause (postposition, anteposition); (3) in the whole article it is considered whether the subordinate clauses are adverbial or non-adverbial and how the type of subordinate clauses is connected with their order; (4) adverbial clauses are classified to clauses of time, cause, concession etc., non-adverbial clauses into object, attribute etc. clauses; (5) complex sentence with subordinate clauses in a contact position is distinguished according to the fact whether it is possible to insert the main sentence between the two subordinate clauses or not. The paper is based on the contemporary written Czech and it proceeds from the author's own extensive excerption of both fiction and scientific texts.

KEYWORDS: complex sentence; first level of subordination; subordinate clauses without a syntactic relationship; distant and contact position of subordinate clauses; adverbial and non-adverbial clauses; anteposition and postposition of a subordinate clause

KLÍČOVÁ SLOVA: souvětí; první stupeň závislosti; vedlejší věty bez syntaktického vztahu; distantní a kontaktní postavení vedlejších vět; věta příslovečná a nepříslovečná; antepozice a postpozice vedlejší věty

0. Úvod

V současné době je v české gramatice aktuální výzkum složitého souvětí, tedy souvětí, které má více než dvě věty (klauze). Vedle souvětí se souřadnými vedlejšími větami (Štěpán 2017) byla nejnověji věnována pozornost souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět v širším syntaktickém kontextu zkoumání složitého souvětí (Štěpán 2020a) a souvětí s větami hlavními (Štěpán 2020b).

Souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu (dále jen souvětí s VVBSV) je dalším typem složitého souvětí. Je to souvětí, v němž na větě hlavní závisí dvě ved-

lejší věty prvního stupně závislosti, které nejsou v syntaktickém vztahu, srov. *Když se za astronomem zavřel těžký vchod, uvědomil si, že se právě rozloučil se svým světem* (SYN2015). Souvětí s VVBSV lze v rámci formálně-sémantického rovinného popisu (FSRP) jazykového systému (Štěpán 2013: 9) nazvat také souvětím s větvenou závislostí vedlejších vět (na rozdíl od souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět). Větvená závislost umožňuje, aby na vedlejších větách prvního stupně závislosti závisely další věty vedlejší v nejrůznějších větosledných pozicích.

V syntaktickém vztahu k jiným větám nejsou ovšem také polovedlejší a parentetické věty v nadsouvětném celku (Štěpán 2019). U polovedlejší věty lze pro její identifikaci užít test obráceného poměru vět, srov. *A kráčíme po stejný cestě, jestli si to můžete pamatovat, jako jste šli tenkrát* (Erben c 164) → *Můžete si to pamatovat, že kráčíme po stejný cestě, jako jsme šli tenkrát*. Někdy je polovedlejší věta užita také proto, aby se neopakovala vedlejší věta s *že*, srov. *To ovšem znamená, jak vysvětlila milá hosteska, že její akreditaci vyřídí až v hotelu* (Pavličková 222) → *Vysvětlila milá hosteska, že to ovšem znamená, že její akreditaci vyřídí až v hotelu*. Jiný je doklad na parentetickou větu, ve kterém také není syntaktický vztah této věty k větě vedlejší, srov. *Jestliže důvodem nebyla Jindřiška Vahalová, to před chvílí vyloučil, teď se mu nabízel jiný stín* (Čepelka 27). Polovedlejší a parentetické věty jsou už z jiného promluvového pásma, a protože nejde už o souvětí s VVBSV, v tomto příspěvku se jimi nezabývám.

Souvětí s VVBSV stručně popsali čeští a slovenští lingvisté v rámci složitého souvětí (Havránek – Jedlička 1960: 391; Hrbáček 1965: 31; Miko 1966: 69; Bauer – Grepl 1972: 314; Svoboda 1972: 47; Grepl – Karlík 1986: 459–460). Trávníček (1951: 723–728) ještě tento typ složitého souvětí neuvádí. Podrobněji se mu věnoval slovenský lingvista Kočiš (1973: 121–130) jako třetím typem složitého souvětí. Řadu článků tomuto souvětí i ve vztahu k souvětí se souřadnými vedlejšími větami věnoval ruský lingvista Vasilenko (1953a, 1953b, 1955). Souvětí s VVBSV z hlediska jeho neuspokojivého stylizování si stručně všiml stylistik Bečka (1992: 246).

Snažil jsem se při klasifikaci souvětí s VVBSV co nejvíce omezit introspekci a popsat skutečnou objektivní situaci současné psané češtiny. Proto jsem vycházel z pramenů (viz jejich seznam na konci článku). Východiskem zkoumání byla rozsáhlá beletrie vydaná především po roce 1989, doplněná o některé současné odborné knihy a o několik málo dokladů z Českého národního korpusu.

Souvětí s VVBSV má tyto vedlejší věty častěji v distantním postavení, srov. *Když jsem se takto pochlubil svou snášenlivostí, musím se přiznat, že má jisté meze* (SYN) (oddíl 1), řidčeji v postavení kontaktním, srov. *Správně vyřídil cestáři, který se občerstvoval ve výčepu, co o něm Exner prohlašuje v lokále* (Erben c 200) (oddíl 2). Toto rozdílné vzájemné postavení dvou vedlejších vět souvisí s aktuálním členěním textu, s komunikační situací, ve které souvětí vzniká. Zatímco v oddílech 1 a 2 se podrobně zabývám souvětím s VVBSV, které má vždy jen dvě věty vedlejší, v oddíle 3 se na závěr článku stručně zmíním o souvětí s více než dvěma vedlejšími větami s řetězcí závislých vedlejších vět, z nichž jen dvě jsou věty prvního stupně závislosti.

1. Souvětí s vedlejšími větami v distantním postavení

V souvětí s vedlejšími větami v distantním postavení stojí zpravidla věta hlavní mezi větami vedlejšími, které nejsou v syntaktickém vztahu (1.1), řidčeji do věty hlavní bývá interponována věta vedlejší, jiná věta vedlejší je v postpozici nebo antepozici k hlavní větě a s interponovanou vedlejší větou není v syntaktickém vztahu (1.2).

1.1 Hlavní věta stojí mezi větami vedlejšími, které nejsou v syntaktickém vztahu

Nejčastějším druhem takového souvětí je souvětí s první vedlejší větou časovou a druhou předmětovou, srov. **Když** *Rhodan jednou obletěl třetí planetu, byl si jist, že na tomto světě skutečně existuje inteligentní život* (SYN2015). Souvětí s vedlejšími větami prvního stupně závislosti, které nejsou v syntaktickém vztahu a uprostřed mají větu hlavní, umožňuje větvenou závislost, tj. připojování vedlejších vět zleva a zprava, hlavní věta bývá tak gravitačním **jádre**m souvětí pro řetězce vedlejších vět zleva i zprava (ve stylistice je hlavní věta nazývána těžištěm složitěho souvětí, srov. Bečka 1992: 245), srov. **Jakmile** *j sme se dověděli, čím jsem se až dosud živil, požádali mě, aby ch jim poradil, jak jejich dům zabezpečit* (Jansa b 271).

Hlavní věta má zpravidla lexikální význam přísudku (někdy je sloveso eliptické) a tato věta je podle modálnosti často oznamovací (1.1.1), zřídka je tázací a žádací (1.1.2). Modálnost hlavní věty rozhoduje o modálnosti souvětí s VVBSV jako celku. Řidší než hlavní věta s lexikálním významem přísudku je hlavní věta s určitým tvarem neplnovýznamového slovesa *být*, popř. s jeho elipsou (1.1.3). Konečně v souvětí je obsažena zřídka vedle determinační vedlejší věty i apoziční věta vedlejší (1.1.4).

1.1.1 Hlavní věta, v níž přísudek má lexikální význam, je oznamovací

Takové souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu je díky nejrůznějším kombinacím vedlejších vět velmi rozmanité a třídím ho podle toho, zda je uvozeno větou příslovečnou (1.1.1.1) nebo nepříslovečnou (1.1.1.2).

1.1.1.1 Souvětí je uvozeno často větou příslovečnou. Postavení příslovečné věty je volné, antepozice příslovečné věty souvisí s aktuálním členěním textu.

(I) Druhá věta vedlejší, která je postponována větě hlavní, je zpravidla **nepříslovečná**, nejčastěji je první věta časová a druhá vztažná přívlastková, srov. **Když** *to nepoznám sám, měl by mít ve svém okolí lidi, kteří mu to řeknou* (SYN2010), často je druhá věta předmětová, srov. **Když** *přišla ta zpráva, myslel jsem nejdřív, že jsem se přehlédl* (Klíma 48). Dále první věta je příčinná, srov. **Protože** *zde zvěř nikdo neruší, doufal jsem, že bych mohl bobry třeba i uvidět* (SYN2005), účelová, srov. **Ab**y *dostal své pověsti o své hravosti, vyzval posluchače, ať posílají své návrhy na obal* (Rauwolf 275), podmínková, srov. **Kdyby** *se mu ovšem cestou něco stalo, jsem si jist, že vám mnohé vlivné osoby budou vděчны* (Křístek 92). Velmi zřídka je první věta způsobová, srov.

Jako by se díval k domovu, pohlédl zpět směrem k „Wernherovi“, **který** se stranou na kolejové vlečce poměrně ostře rýsoval proti pozadí pole i vsi (Junek a 110). Ojedinele může jít o konfrontaci zápor a klad jednoho určitého slovesa věty příslovečné a nepříslovečné, srov. **Když** neznali zpěv, kdo ví, **jestli** znají hudbu (Hábl 134).

(II) Řidčeji postponovaná vedlejší věta je také **příslopečná** a mívá

(a) jinou souvětňčlenskou platnost než anteponovaná věta vedlejší. Bývá tady kombinace věta časová a příčinná, srov. **Když** je revoluce, *nechodí se do práce*, **protože** se dělá revoluce (Binar 212), časová a přípustková, srov. **Když** dotelefonovali, *Tomáš by s chutí do něčeho kopl*, **ačkoli** vlastně neměl důvod [...] (Rašek 60), zřídka spojka **protože** není vyjádřena, srov. **Když** budeš rozumná, *neusíš se mě bát*, *neublížím ti* (Fojtová 188), dále věta náležitého děje a věta časová, srov. **Místo aby** ho kopl rovnou, *vyčetla mu všechno dodatečně*, **když** už bylo pozdě (Kment 136), věta náležitého děje a věta přirovnávací, srov. **Místo aby** Odettu pozdravil, *upřel na ni svůj drzý pohled*, **jako by** ji svlíkal (Klobouk 70), věta podmínková a účelová, které jsou obě v kondicionálu stejně jako věta hlavní, srov. **Kdybych** měl v tu chvíli pár vteřin navíc, *modlil bych se*, **abych** dokázal uklidnit svoje ruce (Kraus 18), přípustková a nerealizované okolnosti, srov. **Ačkoliv** asistujeme aplégrům ažaž, *alespoň artikulací apelujeme argumenty*, **aniž** anténa a angažovaný alabastrový amplión ansámbly avizuje *alespoň anomálně atletický angrešt* (Odvárka b 358), přípustková a podmínková, srov. **I když** odchováš nakonec *býčka s menším rámcem, jeho potomci narostou zase do velikosti dědů a bab*, **jestliže** dostanou *nažrat!* (Klánský 239).

(b) stejnou souvětňčlenskou platnost jako anteponovaná věta vedlejší s různými spojkami, např. časové, srov. **Když** se tak stalo poprvé, *nevědomky jsem ustoupil o krok*, **sotvaže** jsem spatřil císaře Rudolfa (Jindra 245). Dále podmínkové, srov. **Jestli** se od veverek nakazil, *tak se od něj brzo nakazí další*, **pokud** se to už nestalo (Hodrová 139), přípustkové, srov. **Ačkoli** nelze počet expatriantů v České republice vyčíslit, *většinou o sobě vědí*, **i když** je dělí mnohdy velká vzdálenost (Bittnerová, Moravcová 50). **Přestože** ve vagóně pod mostem bydlelo hodně lidí, *vagón zůstával i nadále vagónem*, **ačkoliv** stál léta na slepé koleji a sloužil úplně jinému účelu (Navrátil 12).

(c) stejnou souvětňčlenskou platnost jako anteponovaná vedlejší věta se stejnou spojkou,¹ a to časové, srov. **Když** jsem byla ještě malá holka, *sedávala jsem mu na klíně*, **když** dělal svoje návrhy (Chytková 180), způsobové, srov. **Jak** se dostala urogalština mezi černošské nomády na Červenou poušť, *je asi stejně složitá historie*, **jako jak** se dostala hanáčtina mezi naše současné černochoy do státu Iowa, USA (Křesadlo 26), příčinné, srov. **Protože** nejsem žádný sukničkář, *dávám si i zde na čas*, **protože** jsem

¹ Kočiš (1973: 121) uvádí, že souvětí s VVBSV obsahuje jen vedlejší věty rozdílné souvětňčlenské platnosti. Podle Svobody (1972: 47) vedlejší věty prvního stupně závislosti stejně souvětňčlenské platnosti mohou být chápány někdy i jako věty souřadné, které jsou jen zřídka pozičně odděleny větou hlavní. Souřadné vedlejší věty jsou totiž zpravidla všechny v postpozici, anteponici nebo interpozici vzhledem k větě hlavní.

svoji vyvolenou ještě nepotkal (Patočka 105), podmínkové, srov. *Je-li flinta mnohdy zkázou, bývá tím záhubnější, přidá-li se k ní kořalka* (Fibiger 102), *Získá-li nabyvatel vlastnické právo pod podmínkou, s výhradou nebo doložením času, má jeho právo užší obsah, zvláště svazují-li je klauzule s věcněprávními, než při vlastnictví, které takto omezeno není* (Černá S. 126), *Kdybych byl na Staggově místě, utekl bych, kdybych měl sebemenší podezření* (Gruber 194).

(d) stejný spojovací výraz u vět rozdílné souvětňečlenské platnosti, jde o homonymní spojovací výraz podmínkový a podmětový, srov. *Hele, jestli je deset let pod kytičkama, tak bude každému úplně jedno, jestli jsi ho lustroval* (Goffa 97), podmínkový a předmětový, srov. *Kdybych byl postaven před nějaký obtížný úkol, byl bych moc rád, kdyby Šíma byl se mnou* (Skuhra 338), časový a předmětový, srov. *Až někdy zase pojedeme spolu, schválně tě upozorním, až budeme na těch tvých liduprázdných okreskách* (Jansa b 225), *Když nasedla do jeho vozu, byl to vstup do dobrodružství ne nepodobnému tomu, když nosila kopie rukopisů panu Zímovi [...]* (Kantůrková b 230).

Stejná spojka *když, kdyby* je v souvětí, v němž dochází u druhé vedlejší věty k přirovnání, srov. *Když se ti nechce, to je horší, než když nemůžeš* (Bernášek 36), *Kdyby nepřišli na úřad, asi by to bylo blbější, než kdyby nepřišli na hostinu* (Brumovská a 47).

Poznámka 1. Může dojít k elipse hlavní věty s plnovýznamovým slovesem, srov. *Jestli v tom jede s nimi, (divím se,) že mi nic neřekl* (Kubánek 27), *Ač ho provází pověst jisté náladovosti a primadonství, (vypadá,) jako kdyby ji právě touto spoluprací chtěl vyvrátit!* (Chaun 365), *Když jsem se narodila, (vypadala jsem,) jako kdybych se vynořila z oceánu vzpomínek* (Kolaříková 17), *Ale jak umřela Růžena, jako když vychladne slunce* (Pavel 106), *Jen jsem ale překročil práh domova, (vypadalo to,) jako bych dostal klackem přes hlavu* (Jansa c 227), *Když jsme zůstali stát, (vypadalo to,) jako by se ve mně spustilo poplašný zařízení* (Kadlecová 50), *Ale co se narodila dcera, (vypadalo to,) jako kdyby se vše změnilo [...]* (Příbil 68), *Kdyby mě někdo sháněl, (řekněte,) at' zavolají zítra* (Mrázová 106).

V hlavní větě bývá elipsa určitého plnovýznamového slovesa, a to stejného slovesa, jako je v anteponované vedlejší větě, tedy u souvětne verbální tautologie (Bílková 2011: 1017), srov. *Jestli jsem jí něco slíbil, tak (jsem slíbil,) jen aby ch neslyšel Adera* (Matoušek 303), *Jestli mě někdy vedl za ruku, tak jen (vedl) proto, aby dobře vypadal před ostatními soudruhy* (Holcová 198), *Jestli to zruší, tak (to zruší) jen kvůli mně, ne proto, že by to nechtl* (Pastorčáková 26).

Poznámka 2. Nepravá věta vedlejší se spojkou *zatímco*, která má (kontrastně) konfrontační význam, bývá k větě hlavní v antepozici, srov. *Zatímco on žil s invalidní matkou, Michalův otec se hned po převratu upíchl u pojišťovny, přestože měl z minulého režimu máslo na hlavě* (Dušek 137), nebo v postpozici, srov. *Já když byla v tvém věku, mohla jsem toužit maximálně tak po Bulharsku nebo Balatonu, zatímco ty si klidně vyrazíš do Anglie* (Francková b 30), a je v konfrontačním vztahu k hlavní větě nebo k časové vedlejší větě s *když*. V postpozici k hlavní větě bývá i nepravá vedlejší s auto-sémantickým spojovacím výrazem *což*, srov. *Sotva člověk vešel dovnitř, praštil jej přes nos hořký odér cigaretového kouře, čímž docházelo k přirozené selekci* (Konáš 74).

1.1.1.2 Souvětí je **uvozeno větou nepříslovečnou** mnohem méně často než větou příslovečnou. Postavení nepříslovečné věty není už tak volné jako u věty příslovečné. Antepozice nepříslovečné věty souvisí ovšem také s aktuálním členěním textu.

Anteponovaná vedlejší věta je podmětová, srov. *Co hledám, je neotřesitelný důkaz, že někdo z nich dvou falešně hraje se mnou* (Kohout b 327), *Odkud ji zná, mu došlo, až když uslyšel tu následující* (Horská a 230), *Že je to možné, většině z nich došlo, až když pracovali a umírali jako bezprávní otroci* (Bašta 140), *Že se setkáme, bylo jisté, i když osud není otevřená kniha* (Richterová 290), *Že přišli kvůli vlajkám, to se ukázalo pravdou, ačkoliv Jonáš tomu nevěřil* (Grosman 171), *Že by Josef jel do Bretaně, bylo právě tak absurdní, jako kdyby ji teď bohové na Olympu pozvali k hostině* (Brumovská b 34), předmětová, srov. *Co se odehrálo, zjistil až o pár hodin později, když otevřel poštovní schránku* (Bušta 169), *Jen co minila tou prozíravostí, nechápal, ledaže tím chtěla i jeho samotného přimět k rozumu* (Mertl 60), *Jaká ta dnešní doba je, bychom možná mohli zjistit, kdybychom si odmysleli všechny vlastnosti a projevy, které se v dějinách [...] opakují* (Burian 204), *Že pianino naladí, se nabídl starý pán, který bydlel sám v prvním patře domu* (Buš 46), *Zda byl hudebním fajnšmekerem i srnec Platon, nikdo nevěděl, protože se nerad přibližoval k domu* (Knapová 37), zřídka přísudková, srov. *Co však panu Zajáci opravdu vadilo, byla nepřítomnost jeho oblíbeného hvězdáře Tycha Braha, který naopak svatosvatě přislíbil svoji účast na dnešním budyňském hodování [...]* (Kolářek 45), *Co tak zaskřípalo, byla tyč, o kterou se opíral* (Körner b 48), *Co mě poněkud tížilo, byly obavy z následků vichřice, která se před pár dní přehnalá celou Evropou [...]* (Mlynářová 167). Zcela ojediněle se opakuje ve vedlejších větách podřadící spojovací výraz, srov. *Že měl německé příjmení, ještě neznamenal, že může za všechno to neštěstí* (Buš 174), *Že už je ráno, poznáte v tomto městě pouze podle toho, že vás přijde vzbudit služebnictvo* (Jandourek a 8), a běžně mluvené *Ale co nakradou ty malý zloději, je nic proti tomu, co si vodvážej docela veřejně ty velký* (Bondy 45). Podřadící výraz se opakuje, jsou-li obě vedlejší věty ve vztahu přirovnání, srov. *Co jsou to „kozy“, jsem věděl ještě méně, než co je jachta* (Mann 25).

Bývá zde elipsa hlavní věty, srov. *Kdo s žádostí pomyslí na ženu, (vypadá,) jako by s ní již zhřešil ve svém srdci* (Oldřichová 7).

1.1.2 Hlavní věta, ve které přísudek má lexikální význam, je tázací nebo žádací

Hlavní věta, která je tázací, stojí mezi oběma vedlejšími větami, je uvozena tázacím slovem, anteponovaná vedlejší věta je příslovečná, srov. *Až ji najdou přede dveřmi, kdo dokáže, že v tom měl pracky ten moula?* (Pechová 10), *Dobrá, at' už jsi v nich viděl cokoliv, jak by to mohlo souviset s tím, co se dneska na lovu stalo?* (Březinová A. 80), *Petře, i kdyby Poláková byla světovou virtuoskou a připravovala nějaký bohulibý projekt, proč z toho dělají takové tajemství, které teď musí luštit naše detektivní kancelář?* (Rottová 15), anteponovaná věta časová odkazuje k předchozímu kontextu, srov. *A když je tomu tak, proč byste se vlastně vy jediní měli chovat slušně, když je všude kolem vás tolik darebáků, zlodějí a podvodníků?* (Drašar 249), *Když už jsme u těch třísek, jestlipak jsem vám vyprávěl, že naše familie vlastní třísku z hranice, na který byl upálený mistr Jan Hus?* (Dousková 146).

Věta hlavní je i žádací, srov. **A jestli tam nemá pacienty, ať zamkne čekárnu, že přijel děda** (Bajaja b 264), **A jestliže dojde k rozsudku smrti, ať je tedy výstrahou pro všechny, kteří se odváží vystoupit proti církvi a papeži** (Černá J. a 70), **Jestli se ještě někdy vrátíš domů, věz, že jsem šla na koncert** (Macho 106).

V mluvené češtině za žádací hlavní větou může místo vedlejší věty předmětové stát věta hlavní tázací rozhodovací, srov. **Dřív než tě převezem, řekni mi, zdám se ti krásnou být?** (Brzáková 152) (→ řekni mi, zda se ti zdám krásnou být), za žádací větou bývá i předmětová věta tázací, srov. **Ale než se rozloučíme, pověz mi, co uděláme s tím římským tribunem?** (Bauer 54). V mluvené češtině je i práci hlavní věta s dvěma větami časovými bez syntaktického vztahu, srov. **Hele, když už jsme u těch peněz, co kdybychom tam nechali nějakou částku Filipovi na školné, když už se vrátil** (Březinová T. 88). Hlavní věta bývá i zvolací, srov. **Kdyby se nám nepochlubila Linda, tak ani nevíme, že budeš jmenován primářem!** (Konášová 235).

1.1.3 Hlavní věta má jako přísudek neplnovýznamové určité sloveso *být*, popř. jeho elipsu

Na rozdíl od souvětí s VVBSV s hlavní větou, jejíž přísudek má lexikální význam, má souvětí s VVBSV s hlavní větou, jejíž přísudek má sloveso *být*, možnost elipsy této hlavní věty v jiné komunikační situaci.

Často je tady **anteponovaná nepříslovečná vedlejší věta s *co***, postponovaná vedlejší věta je také nepříslovečná. Anteponovaná věta s *co* svým původním východiskem ukazuje na mluvený jazyk (Jedlička 1974: 156), ale dnes se rozšířila i do sféry publicistické, odborné a do beletrie. Je u ní možná substituce, při níž mizí hlavní věta, aniž dojde ke změně sdělné hodnoty souvětí, srov. ***Co* Kateřina přímo nesnášela, bylo, když si manžel, podrychtář Václav, připjal k opasku meč** (Hrdlička 95) → **Kateřina přímo nesnášela, když si manžel, podrychtář Václav připjal k opasku meč**. Další doklady: ***Co* ho ale nejmíc fascinovalo, byla skutečnost, že mladí lidé [...] měli na sobě ty samé džíny** (Klempera 112), ***Co* rozhoduje, je právě to, jestli herec vyzaruje vlastní energii** (Trojan 29), ***Co* ho ale v té chvíli napadlo, bylo to, že by Květák mohl být tím nepolapitelným píseckým Arsenem Lupinem** (Beran L. b 279), ***S čím* dívka nepočítala, bylo to, že si lehla k ní** (Jandourek b 209).

Na hlavní větě s *být* a s číslovkami *první* a *jediné* ojedinele závisí anteponovaná přísudková věta s *co* a postponovaná podmětová věta s *že, aby*, tyto vedlejší věty nejsou v syntaktickém vztahu, srov. **První, *co* udělám v Praze, bude, že si dám kachničku se zelíčkem a knedlíčky** (Šichtařová, Pikora 259), **První, *co* všem přítomným nařizuji, je, abyste drželi jazyk za zuby** (Křístek 166). Věta s *co* je neotázkovou nevztažnou větou, protože nezávisí na řadové číslovce *první*, naopak slovo *první* specifikuje obsah vedlejší věty, která tuto číslovku nahrazuje. Dále na hlavní větě závisí anteponovaná apoziční přísudková věta s *co* (o apoziční vedlejší větě viz níže 1.1.4), která konkretizuje anticipační neurčitou zájmennou číslovku *jediné*, srov. **Jediné, *co* jsem věděla jistě, bylo, že už nikdy nebudu bloudit ve sladkých a zidealizovaných krajinách fantazie** (Babická 8).

Anteponovaná bývá relativně často i polovedlejší věta² s *co*, pro kterou jsou charakteristické přísudky s významem komentování (*vidět, všimnout si, tušit, říct* atd.), v následujících dokladech polovedlejší věta větou předmětovou má, určitý tvar slovesa *být* se jako sémanticky chudá věta hlavní vypustí a přitom se význam souvětí nezmění, srov. **Čeho** si ovšem nevšiml především, bylo to, **že** podobně jako on byla většina zde shromážděných konšelů oděna velmi prostě (Junek b 67) → *Ovšem si především nevšiml, že podobně jako on byla většina zde shromážděných konšelů oděna velmi prostě*. Další doklady: **Co** už ale netušil, bylo, **že** Otto Kruspe se právě v tuto chvíli opírá celou horní polovinou těla o stůl (Šichtařová, Pikora 275), **Co** jim neřekla, bylo, **jak** se jí to v souvislosti se ztřeštěním pohřbem dotklo (Skuhra 239), **Čemu** se nejvíc divíme, je, **že** Pičus se ubytoval s Heinzem u Dany (Moc 48), **Co** je na tomto reliéfu opravdu zajímavé, je fakt, **že** se často vyskytuje na fénických mincích (Splítková 94).

Řidší je **anteponovaná vedlejší věta příslovečná**, opět je možná substituce složitého souvětí s VVBSV elementárním souvětím, při které mizí hlavní věta, srov. **Když** se k ní otočil, bylo to proto, **aby** se na ni usmál (Lustig b 169) → *Otočil se k ní, aby se na ni usmál*. Dále: **Jestli** ted' o něco stál, tak to bylo, **aby** byl zatažen do nějakého muslimsko-křesťanského či spíš muslimsko-evropského sporu (Chrudina 44), **Jestli** je na válce něco prospěšného, je to to, **co** donutí i toho nejméně komyslnějšího člověka, **aby** vážil, **co** je dobré, špatné, spravedlivé a nespravedlivé [...] (Lustig a 134).

V dokladech ze současné beletrie bývá už provedená **elipsa hlavní věty** *bylo to*, srov. **A co** na něm bylo nejlepší, **že** se ke mně měl i tehdy, když se se mnou vůbec milovat nemínil (Frýbová b 170), přísudku *bylo* v hlavní větě u anteponované přirovnávací věty měrové, srov. **Než aby** se máma trápila, lepší (bylo,) **když** zůstane v blažené nevědomosti (Francková a 34). Podměťové věty se spojují s hlavní větou, která obsahuje adjektivum *možná* bez slovesa *je*, srov. **Když** poslechneš mou radu, **možná že** vstaneš o nějaký den dřív (Jindra 206).

Na závěr k neplnovýznamovému slovesu *být* v hlavní větě uvedu ještě jednu poznámku. Je-li hlavní větou spojovací věta *znamená to*, která spojuje dvě vedlejší věty a která má oslabený lexikální význam podobně jako hlavní věta se slovesem *být*, jsou někdy obě vedlejší věty ve vztahu apozice, jestliže vyjadřují týž fakt, srov. **Když** někdo vůbec nežárlí, *znamená to, že* mu bylo úplně jedno, *co jeho* či *její láska s kým kde dělá* (Janiček 59), **Když** řeknu pomalu, *tak to znamená, že* jsem se i na místní poměry doslova vlekl (Hrkal 9), jindy v apozičním vztahu nejsou, jde o souvětí s VVBSV, srov. **Když** se však dostanete až sem, *znamená to, že* už dopis čtete velmi pozorně (Kameníček 77), **Že** se ten důstojník zabil, *znamená, že* aféra, a dosud nevíme jaká, *má být znemožněna* (Kantůrková a 189). Větu *znamená to, že* lze beze změny smyslu vypustit, srov. **Pokud** se do večera nevrátím, *znamená to, že* jsem svůj úkol z nějakého důvodu nezvládl (Polách a 266).

² Polovedlejší věta se identifikuje na základě testu obráceného poměru vět (Štěpán 2011: 105), kdy se transformuje na větu hlavní a věta hlavní na větu předmětovou, srov. **Jak** vidím, používáš obě ruce (Zeman 169) → *Vidím, že používáš obě ruce*.

1.1.4 V syntaktickém vztahu není determinační vedlejší věta a apoziční vedlejší věta

Vymezil jsem apoziční vedlejší větu jako větu, která konkretizuje anticipační výraz věty řídící (*někdo, kdo; teď, když; jedině, co* atd.) na rozdíl od determinační vedlejší věty, která ve větě řídící nemá anticipační výraz (Štěpán 2018: 83). Antepovaná determinační příslovečná vedlejší věta není v syntaktickém vztahu s postponovanou apoziční vedlejší větou předmětovou, srov. *Protože měl k večeru nečekanou pracovní schůzku se svým šéfem, potřeboval nalézt někoho, kdo by byl ochotný vyvenčit jejich amerického kokršpaněla Teddy* (Klempera 15), *At' už zareaguje jakkoliv, musím stačit vyspat mu nejpodstatnější: že ho neopouštím pro tu dávnou slabost [...]* (Kohout b 367). Obě věty bývají časové, a to determinační a apoziční, srov. *Když mi bylo čtrnáct let, byl jsem daleko blíže k sebevraždě než teď, když je mi přes sedmdesát* (Brabenec 114). Bývá to i antepovaná apoziční podmětová věta a postponovaná determinační vedlejší věta předmětová, srov. *Ten, kdo dopis vystavil, si dal velice záležet na tom, aby jej nepřehlédla* (Kantůrková b 243).

1.2 Do hlavní věty je interponována vedlejší věta a hlavní větě je postponována nebo antepována vedlejší věta

Obě vedlejší věty jsou prvního stupně závislosti a navzájem nejsou ve vztahu syntaktické závislosti.

Interponovaná věta je nejčastěji nepříslovečná přívlastková, další vedlejší věta je postponována. Spojovací výrazy bývají především rozdílné, srov. *Lidi, kteří se chtějí podílet na životě, Dito, musí pochopit, že začala nová éra* (Lustig a 242), *A pak najednou osoba, ke které tyto atributy patřily, dostala hysterický záchvat, na jehož hraně jsem se pohyboval vždy při cestování keňskými veřejnými dopravními prostředky* (Kostelecký 229), *V těch krátkých rozpacích, kdy ohmatával vrásčité zdi a zašlé kouty pavlačí, se v duchu rozhodoval, zda skutečně patří ten kout do jeho minulosti* (Matějka b 45), přísudek hlavní věty je synsémantický, srov. *Jediný výsledek, kterého starý kvaker dosáhl, byl fakt, že je indiáni opět začali hlídat na každém kroku* (Makásek 70). Jen velmi zřídka jsou spojovací výrazy identické, srov. *Naléhavý hlas, kterým ho obestřela, mu připadal jako hradba, kterou se obklopuje* (Lustig a 159).

Vedle interponované přívlastkové věty do věty hlavní je v souvětí s VVBSV jiná vedlejší věta k hlavní větě antepována, srov. *Přestože vzrostlé silné stromy už byly vzácností, ještě dole, nedaleko prudkého svahu, po kterém poprvé odbočili od toku řeky, stála mohutná, asi padesátimetrová jedle křivolistá* (Ovečka 42).

Interponována do hlavní věty bývá zřídka i věta příslovečná, další příslovečná věta je jí postponována, srov. *Nebyl pro něho problém, pokud došlo k nějaké poruše, kohokoliv přepojit nějak jinak, abychom mohli hned pokračovat* (Odvárka a 78), nebo antepována, srov. *Jestliže nyní přijíždějí do města jako obyčejní odpadlíci, z Basileje se budou vracet – pokud se neskloní před autoritou koncilu – pouze jako kacíři a pohané [...]* (Příbský 155).

2. Souvětí s vedlejšími větami v kontaktním postavení

Méně často než v distantním postavení jsou vedlejší věty bez syntaktického vztahu prvního stupně závislosti v jistých komunikačních situacích v postavení kontaktním. K hlavní větě stojí zpravidla obě v postpozici (2.1), řidčeji v antepozici (2.2) a naprosto ojediněle v interpozici (2.3). Je třeba odlišovat vedlejší věty bez syntaktického vztahu, srov. *Spoléhal se, že přijde, i když věděl o jeho nespolehlivosti* (Hrbáček 1965: 31), od souvětí s vedlejšími větami v řetězcové závislosti, srov. *Oznámil, že přijde, i když bude pršet* (tamtéž). V prvním případě lze vsunout hlavní větu mezi věty vedlejší, ve druhém nikoli, protože je zde už vedlejší věta druhého stupně závislosti, je to totiž souvětí s postupnou řetězcovou závislostí. O tom, že hlavní větu lze vsunout i u souvětí s ŘZVV, viz níže poznámka 3, protože je to už souvětí s hierarchizovanou řetězcovou závislostí, mění se pak ovšem souvětí s ŘZVV v souvětí s VVBSV.

2.1 Vedlejší věty stojí v postpozici k hlavní větě

Mezi obě vedlejší věty lze vsunout hlavní větu (2.1.1) nebo hlavní větu vsunout nelze (2.1.2). V obou případech jde ovšem o souvětí s VVBSV.

2.1.1 Mezi vedlejší věty lze vsunout hlavní větu

Mezi kontaktní vedlejší věty lze v jiné komunikační situaci vsunout hlavní větu, což svědčí o tom, že vedlejší věty na sobě nezávisí, jsou bez syntaktického vztahu. Vznikne tak distantní postavení vedlejších vět. První vedlejší věta je zpravidla příslovečná (2.1.1.1), řidčeji je nepříslovečná (2.1.1.2).

2.1.1.1 První vedlejší věta je příslovečná a může proto stát také v antepozici k větě hlavní.

(I) Druhá vedlejší věta je **příslovečná** a zůstává při vsouvání hlavní věty na svém místě.

První příslovečná věta je časová, srov. [a]peluji na vás, **jak** zde stojíte jeden jako druhý, **abyste** pomohli zabránit [...] lživým výmyslům [...] (Lustig c 55) → **Jak** zde stojíte, apeluji na vás, **abyste** pomohli zabránit lživým výmyslům. Dále: *Ale oni teď zkoušejí ústně, jak jsme v té Evropské unii, aby to bylo všude stejné* (Cimický b 61).

Časové bývají obě vedlejší věty, srov. *Robert si teď užíval chvíli, než zhltně poslední doušek, když uslyšel krátké, diskrétní zaklepání* (Kaiserová 81), *Měli jsme odjet z Tahiti, ještě než začala válka, hned jak jsme se vrátili z Christmasu!* (Ustohal 152), *Přesvědčila je o tom poprvé jako malé štěně, když tak dlouho vřeštěla, jakmile ucítila pivo, až rodina kapitulovala* (Hutařová 66).

První příslovečná věta je věta nerealizované okolnosti, srov. *Prošel jsem několik ulic, aniž bych se setkal s živým tvorem ať už dvounohým či čtyřnohým, až jsem na samém konci čtvrtě potkal oba najednou* (Macner 264), nebo je příčinná, srov. [c]ítla mírné teplo, **protože** Karel ráno zatopil kvůli dětem, **i když** i venku bylo příjemně

(Kabát 439), podmínková, srov. *Ten střep byl zvláštní tím, **jestli** tohle je zvláštní, **že** na něm nebylo naprosto nic* (Erben b 171), přípustková, srov. *Ani Vlasta neví jak dál, **ač-koli** stojí v čele, **protože** se tam postavila* (Binar 210), *I pod strom vrhám stín, **i** **když** slunce žádný není, **aby** se pevně zakotvil a nepoletoval tu vzduchem* (Jahn 51).

Existují i **souvětí s dvěma větami příslovečnými, která mají dvě větosledné transformace**. V souvětí lze jednak mezi dvě příslovečné věty vsunout hlavní větu jako v předcházejícím případě, takže první vedlejší věta stojí v antepozici k hlavní větě, srov. *Chci to dát, **protože** mi to za to stojí, **i** **kdybych** neměla dostat nic* (Lustig a 266) → ***Protože** mi to za to stojí, chci to dát, **i** **kdybych** neměla dostat nic*, jednak druhou vedlejší větu lze přesunout před větu hlavní, přičemž první věta zůstává na svém místě, srov. ***I** **kdybych** neměla dostat nic, chci to dát, **protože** mi to za to stojí*. Dále: *Sultán tak ztratí tažení, **aniž** by císař hnul prstem, **protože** v říjnu je konec s válečnými akcemi* (Boček 31), *Nechal jsem ho, **ať** se mě drží jako tonoucího stébka, **i** **když** mi to bylo nepříjemné* (Frýbort 311).

(II) Druhá vedlejší věta je velmi zřídka **nepříslovečná**, první vedlejší věta je příslovečná, obě vedlejší věty nejsou v syntaktickém vztahu.³

První vedlejší věta je věta nerealizované okolnosti, srov. *Věděly, **aniž** by se musely domlouvat, **kolik** uhodilo* (Brycz 217). Toto souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu je třeba odlišovat od souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět, v němž nepříslovečné větě předmětové je anteponována věta příslovečná, srov. *Věděl, **aniž** se to kdy učil, **že** se musí přizpůsobit představení* (Žák 105). Zde lze totiž na rozdíl od souvětí s vedlejšími větami bez syntaktického vztahu vytvořit kontaktní dvojici různovětných podřadicích spojovacích výrazů, srov. *Věděl, **že** **aniž** se to kdy učil, musí se přizpůsobit představení*.

Jindy je první vedlejší věta podmínková, srov. *[p]rý nám poví, **jestli** nás to zajímá, **kdo** to je ten Ferdinand Jansa* (Houška 43).

2.1.1.2 První vedlejší věta je nepříslovečná předmětová, druhá věta je příslovečná, mezi obě věty vedlejší lze vsunout větu hlavní, srov. *Řeknu na personálním, **aby** ho navštívili, **jestli** nezapomenu* (Bajaja a 180), *[č]ekala v domku upravená a navoněná, **až** přijde mužiček z práce, **aby** mu předložila drink* (Frýdlová 239).

³ Častěji je druhá věta nepříslovečná a první příslovečná v souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět (Štěpán 2020a: 48), protože vedlejší větě nepříslovečné prvního stupně je anteponována závislá vedlejší věta příslovečná, srov. *Řekl jsem si, **jestli** přežiju, **že** se vrátím* (Körner a 178). Je to souvětí s hierarchizovanou řetězcovou závislostí, protože mezi větami je různý stupeň těsnosti. V jiné komunikační situaci lze příslovečnou větu, která je ve volnějším vztahu k souvětí *řekl jsem, **že** se vrátím* (předmětová věta je v těsnějším vztahu k větě hlavní), anteponovat větě hlavní, takže hlavní věta je vsunuta mezi věty vedlejší, srov. ***Jestli** přežiju, řekl jsem si, **že** se vrátím*. Přeruší se tak vztah mezi oběma větami vedlejšími a souvětí s ŘZVV se mění v souvětí s VVBSV.

2.1.2 Hlavní větu nelze vsunout mezi dvě věty vedlejší. První vedlejší věta je zpravidla nepříslovečná (2.1.2.1), řidčeji je příslovečná (2.1.2.2). Důvody nemožnosti vsunutí hlavní věty jsou gramatické.

2.1.2.1 První vedlejší věta je nepříslovečná, její postpozici větosled je fixní a je dán gramaticky. Je to zpravidla věta přívlastková, jež je uvozena autosémantickým spojovacím výrazem. Druhá vedlejší věta je také **nepříslovečná**, ovšem předmětová. Obě nepříslovečné věty jsou těsně každá zvlášť připojena k větě hlavní a mezi větami vedlejšími není syntaktický vztah. Důsledkem toho je, že mezi ně nelze vsunout hlavní větu, srov. [t]ak jsem zatelefonovala tomu policistovi, **co** vyšetřoval Badiho smrt, **jestli** by mi nedokázal poradit (Černucká 52), Jezuité si zjistili u městských biřiců, **kteří** slouží při městských branách, **zda** jste opravdu město znova opustil (Mlynkec 51). Jen velmi zřídka i druhá vedlejší věta je přívlastková jako věta první, srov. Ve stejný den putovala z Prahy zpráva, **kerou** jsme slyšeli již dříve, **totiž že** císař připravuje vydání „robotního patentu“ (Čechura 269).

2.1.2.2 První vedlejší věta je zřídka příslovečná. Jako věta účinková, jejíž fixní postpozici větosled je dán gramaticky, tvoří s hlavní větou takový celek, že hlavní větu nelze od ní oddělit a vsunout mezi věty vedlejší, srov. *Lhal jsem, až se prášilo, že ji pozdravuje maminka* (Jansa e 60), *Užuž jsem se odvracela od okna, že vyběhnu za nimi, když Jára chytil Zrzka za ruku* (Kačírková 206), *Střelím ti takovou facku, žes to v životě neviděla, jestli okamžitě nepřestaneš* (Hlavatá 70).

2.2 Vedlejší věty stojí velmi zřídka v antepozici k hlavní větě

Zpravidla jsou to vedlejší věty rozdílné souvětňečlenské platnosti (2.2.1), zřídka mají identickou souvětňečlenskou platnost (2.2.2). Větu hlavní lze mezi tyto vedlejší věty v jiné komunikační situaci vsunout.

Poznámka. V antepozici k hlavní větě stojí jako první nejen věta vedlejší, ale i věta polovedlejší a jako druhá věta časová, mezi ně lze vsunout hlavní větu, srov. *A jak to tak odhaduji, když se nestane nic zvláštního, na jaře příštího roku budeš ženatý* (Mlynkec 69).

2.2.1 Vedlejší věty jsou rozdílné souvětňečlenské platnosti

První vedlejší věta je zpravidla příslovečná (2.2.1.1), velmi zřídka nepříslovečná (2.2.1.2).

2.2.1.1 První vedlejší věta je příslovečná

Nejčastěji je **první věta časová**, druhá věta je věta příslovečná, mezi obě věty lze vsunout větu hlavní. Druhá věta je věta nerealizované okolnosti, srov. *Když se blížil začátek, aniž se kdokoli z nich objevil, začala jsem být viditelně nervózní* (Růžičková, Kulijevyčová 52), *Hned když se rozhořely první plamínky, aniž by závoj vzala do rukou,*

přikázala muži, který dar přinesl: „Hod' závoj do ohně!“ (Černá J. b 136), **[s]otva** někdo vešel do otevřeného křídla, tak **aniž** se čehokoliv dotkl, dveře se začaly točit (Bernášek 131), přípustková, srov. **Když** člověk zemře za mimořádných okolností, **ačkoli** smrt je mimořádná sama o sobě, je nepřijemnou povinností policie zajistit jeho byt (Uher 207), **Když** někam šli, **třebaže** to bylo jen na oběd – každý se za nimi ohlédl (Mareš 66), **Sotva** usednu k papíru, **i kdybych** si nevím jak přísně uložil zdrženlivost, vyvalí se ze mě hrubá a stále hrubější lavina (Kantůrková a 119), podmínková, srov. **Až** budu v penzi, **pokud** mě Gréta pustí, zajdu občas do Bejzlu (Jansa a 271).

První větou jsou nejrůznější **další příslovečné věty**, druhou větou také věty **příslopečné**, takže vznikají různé kombinace příslovečných vět, mezi které je možno vsunout větu hlavní, aniž dojde ke změně smyslu souvětí, což svědčí opět o tom, že tyto věty nejsou v syntaktickém vztahu. Je to věta příčinná a časová, srov. **A protože** jsme byli slušně vychovaní lidé, **než** jsme zase z návštěvy odešli balkónem ven, nechali jsme na stole lístek s poděkováním (Suchý 91), účelová a časová, srov. **A aby** tě to tolik nebolelo, tak **než** načepuješ, do zástěry jsem ti zastrčil kapku bolestného (Dušková 185), **A aby** toho nebylo dost, **když** jsem ji šla vrátit do vody, šlápla jsem také na ježka (Dandová 132), účelová a náležitosti děje, srov. **A aby** toho nebylo málo, **místo abys** jí pomohla se soudem, **najmeš její** matku jako posluhovačku (Pischová 84), podmínková a přípustková, srov. **Ovšem pokud** pojedíš na to finále, **i kdybys** nevyhrála, **stejně se objevíš** v televizi (Jansa d 71), přípustková a časová, srov. **I když** jsem teď českým králem, **dokud** se otec neodebere na věčnost, **přenechám vládu tobě** (Černá J. c 165), **Ale přestože** jsem to čekal, **jakmile** se dveře otevřely dokořán a místnost zaplavilo světlo z chodby, **byl to pro mě šok** (Kratochvíl 46), přípustková a podmínková, srov. **Přestože** se tento třetí proud kritické psychologie nezdá být tolik negativistický jako proud první, **pokud** by se sociální konstrukcionismus prosadil v psychologii jako stěžejní paradigma, **proměnilo by to celou disciplínu** (Vybíral 28).

Přípustková vedlejší věta bývá přesunuta z postpozice do antepozice vzhledem k větě hlavní za podmínkovou větu. Adverbium *pak*, které patří do věty hlavní a je ve vztahu k podmínkovému *jestliže*, se tak dostává mezi větu podmínkovou a přípustkovou, mezi oběma vedlejšími větami ovšem není syntaktický vztah, srov. **Jestliže** uzavře např. manželství církevní formou nezletilý bez povolení soudu, **pak přestože** toto manželství je z církevního hlediska platné, z hlediska zákona o rodině bude považováno za neplatné, nebo i neexistující (Hrušáková, Králíčková 64).

2.2.1.2 První vedlejší věta je velmi zřídka věta nepříslovečná

Druhou vedlejší větou je příslovečná věta účelová, větu hlavní lze vsunout mezi věty vedlejší, srov. **Kdo** chce rajčatovou polévku, **aby** nebyl za burana, **musí se naučit jíst zuppa di pomodoro nebo aspoň di funghi** (Moravec 156).

2.2.2 Vedlejší věty jsou velmi zřídka identické souvětňečlenské platnosti

Vedlejší věty jsou příslovečné, větu hlavní lze v jiné komunikační situaci zase mezi ně vsunout, jsou to zpravidla věty časové rozlišené spojkami, srov. **Když** jsem se za

týden znovu setkal s Otou, **soтва** mne uviděl, začal se smát (Bernášek 117), **Dokud** tu bydlely obě, **když** ji ta Bedřichova potkala, dívala se jí drze do očí (Petiška 216), dále podmínkové, **Když** prohraješ, **pokud** budeš ještě dechat, zaplatíš sto bas Franziskaner Weissbier ty (Fendrych 272).

2.3 Vedlejší věty bez syntaktického vztahu stojí naprosto ojedinele v interpozici k větě hlavní, srov. Ale dva vojáci, které tam spatřila, místo aby zapalovali oheň, se snažili plameny udusit (Ciprová 33).

3. Souvětí s VVBSV s více než dvěma větami vedlejšími, z nichž jen dvě jsou prvního stupně závislosti

Na větě hlavní závisí postponovaný řetězec závislých vedlejších vět (*keré – přestože, že – s níž, která – kdy*) a za ním ještě stojí druhá věta prvního stupně závislosti (*abych, že, kdo*), která s vedlejší větou prvního stupně závislosti v tomto řetězci není v syntaktickém vztahu, srov. *Jeden z nich [...] mě vyzval řečí, které jsem porozuměl jen částečně, přestože vykazovala rysy slovanského jazyka, abych je vpustil do vily (Kohout a 138), Z Prahy Wolf odjížděl s tak absolutní jistotou, že zubař Novák je prakticky mrtvola, s níž se už manželky nikdy neshledá, že ho takřka vymazal z hlavy (Frýbová a 417), Odpovím ti i na otázku, která tě trápí ze všech nejvíce už od okamžiku, kdy jsme se potkali – kdo vůbec jsem (Pospíchal 129).*

Na větě hlavní závisí postponovaná příslovečná věta podmínková s *kdybys*, časová s *když* a teprve potom na ní závisí postponovaný řetězec závislých vedlejších vět *abych – že, přestože – že*, jehož vedlejší věta prvního stupně závislosti není v syntaktickém vztahu s předcházející větou příslovečnou, kterou ovšem lze anteponovat před větu hlavní, srov. *Prosila, kdybys náhodou přišel, abych ti vyřídil, že Zuzana má službu (Erben a 304) → Kdybys náhodou přišel, prosila, abych ti vyřídil, že Zuzana má službu. – Podepsal spolupráci v base, když na něj útočili, přestože ani na chvíli nepochyboval, že s nimi spolupracovat nebude (Smrčka 114).* Na hlavní větě ovšem může záviset i postponovaná věta přívlastková s *kde* a pak postponovaný řetězec *že – co*, tady ovšem přívlastkovou větu nelze anteponovat větě hlavní, srov. *Byla jsem tak zabrána do otázky, kde je originál, že jsem už ani neslyšela, co ještě Lénský říká (Rottová 255).*

Na hlavní větě závisí anteponovaný řetězec závislých vedlejších vět *když – ve které* a postponovaná věta *se zda*, která není v syntaktickém vztahu s větou *s když*, srov. *Když šli podél kavárny, ve které se setkali, Maria zauvažovala, zda ty očišťové dámy jsou ještě stále na svých místech (Outratová 197).*

Velmi zřídka na hlavní větě závisí anteponovaný řetězec *když – že* a anteponovaná příslovečná věta *než*, která není v syntaktickém vztahu s větou *když*, mezi řetězec a vedlejší větu lze vsunout hlavní větu, srov. *Když to už už vypadalo, že jsou sami, než ze sebe vypravil větu, objevil se znovu některý z jeho kamarádů (Halešová 85).*

Jen zcela ojedinele do hlavní věty je interponována přívlastková vedlejší věta dvakrát, podruhé jde o řetězec *o němž – že*, srov. *Nicméně milující otec, který se o svého*

syna bojí, by na prvním místě vyžadoval od člověka, **o němž** si myslí, že jeho syna unesl, synovo okamžité propuštění (Polách b 192).

Zcela nakonec je třeba uvést souvětí, v němž prvního stupně závislosti jsou ne dvě, ale tři vedlejší věty a které má neuspokojivou stavbu, takže lze uvádět nejruznější možnosti jeho stylizace větoslednými změnami, srov. **Když** pozdě v noci skončil svou práci, **ačkoliv** byl už unaven, sedl ke stolu, **aby** napsal příteli dopis (Bečka 1992: 246).

4. Závěr

Složitě souvětí s VVBSV představuje na souvětňčlenské rovině jednotku, která je hierarchicky uspořádaná v gramatickém systému současné češtiny především podle toho, zda věty vedlejší prvního stupně závislosti jsou v distantním nebo kontaktním postavení, tj. zda mezi nimi stojí věta hlavní, což je v jazykové praxi časté, protože hlavní věta je gravitačním jádrem souvětí, nebo zda mezi větami vedlejšími bez syntaktického vztahu nestojí věta hlavní a věty vedlejší spolu sousedí, jsou v kontaktu. U distantního postavení vedlejších vět hraje při třídění souvětí úlohu také to, zda věta hlavní vyjadřuje nebo nevyjadřuje svým přísudkem lexikální význam. Další fáze třídění souvětí s VVBSV berou v úvahu nejen větosledná hlediska, ale především druh vedlejších vět, a to rozlišení vět příslovečných a nepříslovečných, které mají různé chování, pokud jde o místo v souvětí. U kontaktního postavení vedlejších vět se přihlíží i k tomu, zda lze nebo nelze mezi ně vsunout hlavní větu, a k druhu především vět příslovečných (časové, podmínkové atd.).

Vedle souvětí s VVBSV, souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět a souvětí se souřadnými vedlejšími větami bude třeba v budoucnosti věnovat pozornost i dalším typům složitě souvětí. Pomůže to jazykové praxi při formulaci psaných textů s náročnější myšlenkovou strukturou. Touto jazykovou praxí je i vyučování ve vyšších třídách našich škol.

PRAMENY⁴

- Babická, H., Medailon krále Slunce, 2006
 Bajaja, A., a, Duely, 2005 (1988) – Bajaja, A., b, Na krásné modré Dřevnici, Brno 2009
 Bašta, J., Poslední král Bójů, 2014
 Bauer, J., Smrt na jazyku, Brno 2013
 Beran, L., Nové případy četnické pátračky, Brno 2016
 Bernášek, V., Šlapací ponorka, 2007

⁴ Místo vydání je uvedeno jen tehdy, nebyla-li jím Praha. Užívá-li se ojedinele jiného vydání než prvního, uvádí se také v závorce rok prvního vydání. Uvedené prameny jsou součástí Seznamu současné původní české prózy a odborné literatury (autoři-rodilí mluvčí narození od roku 1920), který vznikl excerpcí manuálního korpusu souvětí (MAKOS). Počet knih současné původní beletrie je větší než v ČNK. Vznik MAKOSu je dán tím, že souvětí jako nejvyšší gramatická jednotka je dosud obtížně uchopitelné elektronicky.

- Binar, I., Revoluce, 2017
Bittnerová, D., Moravcová, M. (eds), Diverzita etnických menšin, 2012
Boček, J., Den pro císaře a jiné lidi, 2015
Bondy, E., Bratři Ramazovi 2007 (1985)
Brabenec, V., Podoby, 2016
Brumovská, A., a, Splněné sny, 2003 – Brumovská, A., b, Krájení snů, 2004
Brycz, P., Střídavá péče pro kukačku, 2014
Brzáková, P., Až odejdu na horu, 2004
Březinová, A., Poslední láska Petra Voka, Brno 2009
Březinová, T., Pod kobercem, Třebíč 2015
Burian, J., Přímluva za dnešní dobu, 2013
Buš, K., Jsme tady s tebou, 2011
Bušta, P., Sigmundovy měry, 2015
Cimický, J., a, Poslední návrat, 2006 – Cimický, J., b, Vražda na ostrově Lefkada. Vražedná past, 2014 (2003, 2004)
Ciprová, O., Dívčí válka, Frýdek-Místek 2017
Čechura, J., Selské rebelie, 2001
Čepelka, M., Nebožtík na rynku, Řitka 2017
Černá, J., a, Ohnivá královna, Frýdek-Místek 2012 – Černá, J., b, Mikuláš, vévoda opavský, Brno 2014 – Černá, J., c, Zakázaná láska, Frýdek-Místek 2014
Černá, S. (ed.), Pocta Stanislavu Plívovi k 75. narozeninám, 2008
Černucká, V., Noc, kdy jsem měla zemřít, Brno 2011
Dandová, D., Já, Julie a dovolená, 2010
Dousková, I., Medvědí tanec, Brno 2014
Drašar, J., Cesta ohněm a jiné povídky, 2012
Dušek, M., Odkud a kam, Ústí nad Orlicí 2010
Dušková, V., Kavky nad městem, 2014
Erben, V., a, Poklad byzantského kupce. Bláznova smrt, 1986 – Erben, V., b, Poslední pád Mistra Materny, 2013 (1987) – Erben, V., c, Pastvina zmizelých, 2014 (1971)
Fendrych, M., Šaman, 2017
Fibiger, M., Aussiger, Olomouc 2004
Francková, Z., a, Osudová vteřina, Třebíč 2012 – Francková, Z., b, Linda, Třebíč 2015
Frýbort, P., Poslední soud, 1999
Frýbová, Z., a, Polda, 1995 – Frýbová, Z., b, Den jako stvořený pro vážnou známost, 2013
Frýdlová, P., Ženy mezi dvěma světy, 2008
Goffa, M., Živý mrtvý a další policejní povídky, 2015
Grosman, L., Povídky, 2018
Gruber, V., Žena.exe, Brno 2015
Hábl, J., Labyrint uprabe, 2015
Halešová, J., Svět je malej, 2012
Hlavatá, D., Přiznání, 2016
Hodrová, D., Komedie, 2003
Holcová, M., Riskantní rozhovor, 2016
Horská, B. M., a, Pach smrti, Brno 2013 – Horská, B. M., b, Brouk, Brno 2014

- Houška, V., Vzpomínky reakcionáře a kverulanta, 2002
Hrdlička, P., Kdo s ohněm zachází, 2014
Hrkal, Z., Kurýr, 2016
Hrušáková, M., Králíčková, Z., České rodinné právo, Brno 1998
Hutařová, I., Jedna vražda stačí, 2011
Chaun, I., Deník aneb smrt režiséra, díl druhý, 1993–1999, Olomouc 1997
Chrudina, L., Milenci v roce 2042, 2018
Chytková, O., Neříkej ne, Třebíč 2010
Jahn, D., Naivní sezóna, 2017
Jandourek, J., a, V jámě lvové, 1997 – Jandourek, J., b, Když do pekla, tak na pořádné kobyle, 2000
Janíček, J., Cyril Höschl, 2004
Jansa, P., a, Účtování, 2006 – Jansa, P., b, Ďábelské puzzle, 2007 – Jansa, P., c, Akce muslim, Brno 2009 – Jansa, P., d, Stařec a mord – Jansa, P., e, Krysy, Brno 2015
Jindra, J., Zajatec osudů, Brno 2009
Junek, V., a, Panzerzug, 2002 – Junek, V., b, Apokryf o malém velkém králi, Třebíč 2007
Kabát, J., Útěk, 2014
Kačírková, E., Smrt nechodí pěšky, Brno 2010 (1981)
Kadlecová, E., Náhradnice z Ukrajiny, 2013
Kaiserová, Z., Kalandrova dcera, 2018
Kameníček, J., Ikarovy monology, 2012
Kantůrková, E., a, Nečasův román, Brno 2002 – Kantůrková, E., b, Démoni nečasu, 2007
Klánský, M., Ranč, 1967
Klempera, P., Absurdní interview s Václavem Havlem, 2011
Klíma, J., Boží mobil, 2003
Klobouk, J., 5 povídek, Brumovice 2015
Kment, J., Čětové a zloději, 2016
Knapová, A., Slabikář, 2017
Kohout, P., a, Tango mortale, Příbram 2012 – Kohout, P., b, Sněžím, 2013 (1993)
Kolářek, L., Y, Ďábel na Budyňi, Brno 2010
Kolaříková, H., Mušle, Zlín 2015
Konáš, M., Dominika, 2018
Konášová, L., Nemocnice na kraji města. Nové osudy, 2008
Körner, V., a, Odváté novely, 1995 – Körner, V., b, Údolí včel, 2012 (1978)
Kostecký, J., Mys dobré (bez)naděje, 2019
Koubková, Z., Invisible, 2011
Kratochvíl, J., Lehni, bestie!, Brno 2002
Kraus, I., Veřejný písař, 2014
Křesadlo, J., Kravex₅ aneb Potíže stavu beztlíže, Olomouc 2002
Křístek, V., Slon ve švestkovém sadu, 2016
Kubánek, R., Bezcestí, 2003
Lustig, A., a, Nemáme na vybranou, 2007 – Lustig, A., b, Dita Saxová, 2010 (1962) – Lustig, A., c, Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou, 2011 (1964)
Macner, D., Na křídlech nevyhnutelnosti, Plzeň 2004
Macho, M., Kopačky a zlatokopy, 2017

- Makásek, I., V zajetí Irokézů, 2013
Mann, J., Lední medvěd, 2017
Mareš, A., Gabriela a orel, 2005
Matějka, V., Nahota, Praha-Kunratice 2017
Matoušek, I., Ego, 1997
Mertl, V., Hřbitov snů, Brno 2000
Mlynářová, M., Samorostka, 2018
Mlynkec, T., Slavíci Kamenného mostu, 2008
Moc, S., Tábor na Alligator River, 2006 (1979)
Moravec, M., Enter, mami!, 2016
Mrázová, P., Osudová volba, 2011
Navrátil, J., Sirotci z války, Praha 4-Kunratice 2013
Odvárka, J., a, Auvajz, Mejlo, 2003 – Odvárka, J., b, Jau trádadá, 2008
Oldřichová, J., Jiný úhel pohledu, Třebíč 2011
Outratová, J., Dvakrát v jedné řece, 2004
Ovečka, J., Pozvánka od mafiána, 2018
Pastorčáková, L., Žárlivka, 2019
Patočka, K., Tulák a erb lilie, 2016
Pavel, O., Povídky z šuplíku 2004
Pavličková, M., Nádherná rána, 2006
Pechová, J., ...úsměv prosím..., 2013
Petiška, E., Průvodce mladého muže manželstvím, 1981
Pischová, N., Vypůjčená minulost, 2019
Polách, A., a, Mezi císařem a papežem, 2006 – Polách, A., b, Mefistův rukopis, 2015
Pospíchal, A., Temnota rodu, Brno 2011
Příbil, M., Pavouk, 2004
Příbický, V., Meč a pravda, Třebíč 2005
Rašek, A., Femme fatale, 2004
Rauvolf, J., Hledání Jaromíra Nohavici, Řitka 2007
Richterová, S., Každá věc ať dospěje na své místo, Brno 2014
Rottová, I., Případ nechtěného milionu, Brno 2014
Růžičková, Z., Kulijevyčová, M., Královna cembala, 2005
Skuhra, J. M., Kolo sudby, 2012
Smrčka, V., Lotr po levici, lotr po pravici, 2010
Splítková, J., Po stopách tajemných umělců a záhadných pokladů, 2009
Suchý, O., Luba Hermanová, 2003
Šichtařová, M., Pikora, V., Lumpové a beránci, 2014
Trojan, P., Viktor Preiss, 1998
Uher, F., Vzdálený jez, Třebíč 2011
Ustohal, V., Tahitská odysea, Tišnov 2004
Vybíral, Z., Psychologie jinak, 2006
Zeman, J., Kavalíři lásky, meče, slova a moci, 2002
Žák, J., Louis de Funès, 2007
Český národní korpus – SYN2005, SYN2010, SYN2015, SYN, Ústav Českého národního korpusu.
Dostupný z: <<https://www.korpus.cz/>>.

LITERATURA

- BAUER, J. – GREPL, M. (1972): *Skladba spisovné češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství.
- BEČKA, J. V. (1992): *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- BÍLKOVÁ, J. (2011): Větné struktury s exponovanou logickou formou. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, 1015–1039.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1960): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HRBÁČEK, J. (1965): O pojetí a klasifikaci tzv. složitého souvětí; typy souvětých konstrukcí. *Slovo a slovesnost*, 26, 27–35.
- JEDLIČKA, A. (1974): *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova.
- KOČIŠ, F. (1973): *Zložené súvetie v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MIKO, F. (1966): K diskusi o zloženom súvetí. *Jazykovedný časopis*, 17, 64–73.
- VOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova.
- ŠTĚPÁN, J. (2011): Polovedlejší věty se spojkami *jestli, pokud, aby* v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 72, 102–117.
- ŠTĚPÁN, J. (2013): *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Dostupné online na adrese: <<https://sites.google.com/site/mluvnicecestiny/publikacni-vystupy>>.
- ŠTĚPÁN, J. (2017): Souvětí se souřadnými vedlejšími větami. *Korpus – gramatika – axiologie*, 16, 47–63.
- ŠTĚPÁN, J. (2018): Apoziční vedlejší věty. *Naše řeč*, 101, 81–93.
- ŠTĚPÁN, J. (2019): Složitý nadsouvětný celek v současné próze. *Naše řeč*, 102, 239–252.
- ŠTĚPÁN, J. (2020a): Souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších vět jako nejvyšší gramatická jednotka. *Korpus – gramatika – axiologie*, 21, 41–58.
- ŠTĚPÁN, J. (2020b): Souvětí složené z více než dvou vět hlavních. In: J. Bílková – I. Kolářová – V. Vondráček (eds.), *Lingvistika – korpus – empirie*. K počtě Františka Štíchy. Praha: Ústav pro jazyk český, 81–90.
- TRÁVNÍČEK, F. (1951): *Mluvnice spisovné češtiny, 2. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- VASILENKO, I. A. (1953a): Složno-podčinnenyye predloženiya s neodnorodnym sopodčinenijem. *Ruskij jazyk v škole*, 5, 18n.
- VASILENKO, I. A. (1953b): Složnyje predloženiya s raznočlennym sopodčinenijem. *Ruskij jazyk v škole*, 6, 1n.
- VASILENKO, I. A. (1955): Složnyje predloženiya s odnorodnym sopodčinenijem. *Ruskij jazyk v škole*, 1, 8n.